

SNAGA IRACIONALNOG U POLITICI: MIT KAO VREDNOSNO-MOTIVACIONA OSNOVA IDEOLOGIJE

Ključne riječi

mitovi; politička kultura;
politički mit; ideologija

Autor

Filip Otović Višnjić je
istraživač-saradnik na
Fakultetu političkih nauka
Univerziteta u Beogradu

Korespondencija

filip.otovicvisnjic@fpn.bg.ac.rs

Oblast

Politikologija

Rezime

U tekstu se afirmiše teza da mitovi određuju ne samo vrednosne osnove političke kulture i komunikacije već i celokupnu saznavnu perspektivu i njene granice. Takođe, mit ima neprikosnovenu funkciju u artikulaciji i afirmaciji političke volje, kako za prihvatanje načina na koji je organizovano društvo, tako i za radikalno suprotstavljanje nekim njegovim posebnostima ili totalitetu. Samim tim, mit kao iracionalna, aksiološka i motivaciona osnova predstavlja nepresušan izvor svim vrstama političke persuazije. Oni su jezgro modernih ideoloških sistema, koji mitove racionalizuju u cilju reprodukcije društvene prakse. U prvom delu rada ponuđena je kritika bitnom zahtevu prosvetiteljskog racionalizma za „oslobođenjem” od mitskog doživljaja egzistencije. Drugi deo nudi moguće odgovore na pitanje zbog čega politički mit kao fenomen opstaje i u modernom vremenu. Treći deo objašnjava razloge nastanka i mehanizme funkcionisanja ideologija, kao odgovora na krizu smisla u masovnim, tehnološki ustrojenim društvima.

DOI

10.5937/politeia0-48861

Datum prijema članka

11.09.2023

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

28.10.2023

UVOD – PROSVETITELJSKI PROJEKAT UKIDANJA MITSKE SVESTI

Kada se u akademskoj literaturi susrećemo sa radovima koji se na ozbiljan i precizan način u svom predmetu dotiču mitova, opšte je mesto da se na samom početku nalaži napomena kako se pod pojmom mita ne podrazumeva tek sinonim za neproverenu, ali često široko prihvaćenu priču, odnosno predrasudu ili zabludu (Tjudor, 2002: 225). Ovakva upozorenja ne čude, jer se pomenu to gledište široko ukorenilo ne samo u kolokvijalnom govoru, već i u mnoštvu raznih „naučnih” radova koji za svoj zadatak uzimaju da „otkriju” i „razbiju” neke od „mitova”, ili da provere da li je neko verovanje istinito ili je „samo mit”.

Ipak, mit kao iracionalan, vrednosno konstitutivan i voljno usmeren fenomen ne samo da ne bi trebalo dekonstruisati prema načelima analitičkog uma i formalne logike u cilju pronalaska neke od grešaka u zaključivanju već je krajnje upitna i najopštija mogućnost da mu se misaono približimo posredno, pojmovnim putem. Razlozi leže u nekim od osnovnih karakteristika samih mitova i mitskog mišljenja. Naime, mitovi ne operišu u kategorijama tačnog i netačnog, već se nude u celini „potrošaču” koji ih ili prihvata ili odbacuje.¹ Mitovi ne teže da pronađu svoje mesto u nekakvom zamišljenom sistemu i da uspostave ili objasne odnose sa drugim predstavama. Oni ne nude razloge. Niti opravdavaju svoje namere. Dakle, njihova bitna odlika jeste u tome što intencija mitskih sadržaja nije u saznavanju „stvarnog opravdanog verovanja” do kojeg se

stiže disciplinovanjem mišljenja i pravilnim korišćenjem razuma, a prilikom čega se ne odustaje od rezerve da se, u budućnosti, shodno nekim novim saznanjima ili okolnostima verovanje može uskratiti. Sasvim suprotno, intencija im je u tome da se vera „pokloni” pod snagom zavodljivosti koju mitski sadržaji nose. U iskonskom smislu mit je zapravo „objava reda stvari, konstatacija bez osporavanja i sumnji”, pa se „ne može govoriti o istinitosti, jer još ne postoji neistina” (Slavujević, 1986: 13).

Da bismo razumeli smisao iznete primedbe potrebno je odvojiti dve različite vrste „svesti”, odnosno dve različite vrste ljudske egzistencije – egzistencije u okvirima mitskog sveta i egzistencije čoveka kao subjekta, slobodnog da postavlja pitanja o sebi samome i svome mestu u svetu.

Prosvetiteljstvo se kao projekat upravo okreće drugopomenutoj postavci, i u širem smislu podrazumeva priklanjanje kričkom samosvesnom mišljenju koje je suprotstavljeno mitskom. Ono se ovde ne podrazumeva samo kao istorijska, novovekovna epoha, tokom koje je „razmađijavanje sveta” uzelo tako jak zamah da je danas uopšte teško i pretpostaviti da se neko verovanje uzima neposredno, bez imalo objašnjenja u racionalnom smislu, bez pojmovne i racionalističke „oblande” koja maskira i prenosi krajnje iracionalnu suštinu u „poslednjim pitanjima”. U novovekovnoj eposi objavljena je „konačna pobjeda” racionalnih principa, koji su svoju manifestaciju dobili u postulatima metodološki definisanih nauka i njihovih ograničenih i određenih predmeta. Međutim, ona (epoha) nikako nije početak ovog „obraču-

¹ Kako napominje Lešek Kolakovski (Leszek Kołakowski) u svome radu pod nazivom „Prisutnost mita”: „Mitska organizacija sveta u kulturi je trajno prisutna. Objekcija koja govori da takva organizacija ne postaje pravilna putem svoje trajnosti ni preko realnosti potreba koje je proizvode, nema argumentacione snage za svest s razbuđenim mitotvoračkim slojem, pošto su pridevi „pravi” i „lažni” tu neprimenjivi. Nemamo posla s koordinacijom suda prema situaciji koju opisuju, nego s koordinacijom potrebe za prostorom koji je zadovoljava (Kolakovski, 1989: 15)”.

na”, već se u osnovi on uspostavlja već u primarnom aktu izdvajanja *logosa* od *mithosa*, odnosno aktu rođenja filozofije kao zasebne ljudske discipline. U ovom širem smislu „prosvetiteljstvo, zapravo, znači ni manje ni više nego zahtev za radikalnim ukidanjem mita”, koji „potkopava i ruši pretenziju mita na apsolutnu istinu, te njegove čulne slike i predstave zamenjuje apstraktnim pojmovima”, tako što „izričito formuliše obavezu misaonog čoveka da navođenjem razloga položi sebi račun o svakoj svojoj iznetoj tvrdnji” (Đurić, 2023: 73-75).

Istina koju objavljuje mit nije istina konačnog ljudskog uma, ona je drugačija od filozofske i naučne istine. To je „nadljudska, beskonačna, apsolutna istina” (Đurić, 2023: 67). Istina mita je nedvosmislena, ona otkriva stvari do kraja i bez ostatka, oduzima im svaku tuđost, svaku zagonetnost, ona je nepromenljiva, postoji od iskona i ne zastareva, te je iluzorno svako htenje da se sazna i otkrije više. Sasvim suprotno od toga, znanje *logosa* je ograničeno, nesavršeno i fragmentirano, što ga čini nesigurnim, dvosmislenim i kolebljivim, to je znanje koje se uvek može opozvati, jer je u načelu privremeno, nepotpuno i nezavršeno (Đurić, 2023: 67-68). Dok „moderni jezik meša mit sa *fikcijom*, čovek tradicionalnih kultura u njemu vidi jedino istinsko otkriće stvarnosti” (Elijade, 2020: 16). Prema rečima Mihajla Đurića čoveku „mit pruža sve što mu je potrebno da bi mogao spokojno da živi, u njemu čovek može naći sve što umiruje, ohrabruje, okrepljuje (...) on objavljuje sveukupan pregled i objavljuje sveukupan smisao sveta i ljudskog života (...) ne ostavlja ništa u nedoumici, već otklanja svaku neizvesnost, ukida svaku nesigurnost (...) pod zaštitom mita čovek živi spokojno jer ima čvrsto nepokolebljivo tlo pod nogama” (Đurić, 2023: 66-67).

Za razliku od primarnog, klasičnog, staro-

grčkog projekta prosvetčivanja koje se usredsredilo na uspostavljanje kritičkog mišljenja kako bi se bolje objasnio položaj čoveka u kosmologiji, sekundarni, moderni, novovekovni projekat za sebe je vezao preuzimanje svih društvenih i političkih pitanja čoveka u sopstvene ruke, „gledajući na sebe ne samo kao na prekid sa tradicijom, nego i kao na novi početak prave ljudske istorije” (Đurić, 2023: 81). Emancipacija, odnosno oslobođenja čoveka od vlasti viših sila od kojih je „uobrazio” da zavisi, posmatrana je kao paralelni proces širenju subjektivnosti ljudskog duha na sve aspekte života i njegove organizacije (Horkheimer i Adorno, 1989).

U datom svetlu, ni postmoderna epoha ne donosi krah prosvetiteljskog projekta, već naprosto odustajanje od univerzalnosti i logičke binarnosti kao merila ispravnosti, a postuliranjem istoričnosti i konstruktivnosti naracija iza kojih ne stoji nikakva esencija, nikakva suština koja se, kako se verovalo ranije, progresivno racionalno otkriva. Ipak, prema metodu dekonstrukcije, pa čak i ciničnom stavu prema moralu, postmoderna afirmiše upravo prosvetčeni duh. Razlika u odnosu na modernu jeste u tome što se razumu dopušta odustajanje od sinteze i traganja za sistemom (odnosno celinom), a kritičku analitičnost postavlja kao prvi, a često i poslednji cilj mišljenja.

Zanimljivo je da je upravo ovakvu paradigmu prilikom proučavanja savremenih mitova i mitskog govora zastupao francuski strukturalista Roland Bart (Roland Barthes). Na osnovama De Sosirove (de Saussure) semiologije Bart je u svome veoma uticajnom delu „Mit danas” proslavio tezu da mit nije određen predmetom nego načinom saopštavanja. Pošto je mit, dakle, formalno, a ne sadržinski određen, Bart iskazuje uverenje da sve može biti mit, odnosno da svaka pojava može biti sadržinski/predmetno saopštena u formi mit-

skog govora. Time on dolazi do zaključka da večnih mitova nema i da upravo „čovekova istorija pretvara stvarnost u mit” (Bart, 1971: 264). Pošto mitski govor može biti samo istorijski utemeljen, a nikako ne potiče iz neke neprolazne prirode stvari, Bart kao osnovno načelo mita prepoznaje „da on preobražava istoriju u prirodu” (Bart, 1971: 284). I još dodaje: „svaki semiotički sistem je sistem vrednosti; ali potrošač mita vidi u značenju sistem činjenica: mit se čita kao fakturalni sistem, mada je on samo semiotički sistem” (Bart, 1971: 286).

Lako je uočiti da su ovakve postavke poznog strukturalizma bile plodno tle za poststrukturalistički obrt ka potpunom epistemološkom subjektivizmu i proglašavanju svih aspekata društvene stvarnosti za tekst, i to tekst koji nastaje institucionalno, brementit ne samo vrednostima, već i odnosima moći koje podrazumeva i utemeljuje, a koje je potrebno „dekonstruisati”,² što je takođe vid obračuna sa „mitskom svešču”, koji nije suprotan od onog u moderni, već predstavlja njen nastavak i hipostazu koja se okrenula samoj sebi i sebe uzela u predmet.

Imajući u vidu dalje „oslobađanje” čoveka, ovoga puta od nebrojenih relacija grupnih, ali i ličnih dimenzija društvene moći i nemoći, akcenat se još snažnije postavlja na način reprezentacije i metajezik, vođen snažnom pretpostavkom prosvetćenosti da se istina krije u „naprezanju pojmova”, a ne u iskustvu spoljašnje neposrednosti sveta koja se sve više doživljava tek kao reprezentacija nečega drugog, odnosno kao simulacija (videti: Bodrijar, 1991).

MIT U ARHAJSKOM I MIT U MODERNOM DRUŠTVU

Kao što je u prethodnom delu pomenuto, arhaiski čovek, za razliku od modernog, još uvek nema razvijen odnos prema samome sebi, tj. samosvest. On sebe ne suprotstavlja svetu, već se smatra njegovim sastavnim delom. On je sasvim opčinjen silinom čulnog utiska. U njemu se još nije uspostavilo misaono kao posredovanje u odnosu na svet i kao pretpostavka „slobodnog” odnosa prema svetu. Arhaiski čovek živi u jedinstvu sa prirodom i oseća se potpuno zavisnim od viših sila koje njome i njime upravljaju. Taj, mitski čovek je „takoreći izgubljen u vlastitoj nesposobnosti da napravi razliku između slike i stvari, između predstave i predmeta, između znaka i onoga što je označeno” (Đurić 2023: 65). Ili kako Ernst Kasirer (Ernst Cassirer) ističe: „mitsko shvatanje i tumačenje nije nešto naknadno pridodato elementima empirijskog života, već je primitivno iskustvo skroz prožeto prilikama mita, zasićeno njegovom atmosferom” (Kasirer, 1972a: 10). Slavujević (1986: 19) poentira na sličan način govoreći da je baš u tome što „arhaiski mit se ne prihvata, ne uči, ne saznaje, već živi, i to kao najviši domet, najpotpuniji smisao i najveća tajna života ishodište njegove neverovatne snage i začuđujućeg transponovanja u materijalnu snagu, ljudski čin”.

Važan teorijski doprinos boljem razumevanju vrednosne dimenzije funkcionisanja mita doneo je socijalni i kulturni antropolog Bronislav Malinovski (Bronislaw Malinowski). Malinovski je tokom terenskog istraživanja plemena Trobrijandskih ostrva u blizini Nove Gvineje tokom Prvog svetskog rata, koristeći se metodom posmatranja sa učestvovanjem, uspostavio tezu da mitovi ne

2 O pomenutom poststrukturalističkom obrtu, posebno u svetlu filozofije Žaka Deride (Jacques Derrida) videti: Đorđević, 2009: 202-209.

predstavljaju prevaziđeni oblik nerazvijene svesti već „neophodni, sastavni deo svih kultura” (1971: 126). Kako Malinovski ističe „mit nije simbolički nego neposredni izraz svoje sadržine”,³ on je „stvarnost koja se doživljava” i nosi vredne i neizostavne društvene funkcije neophodne za konstituisanje i opstanak bilo koje kulture ili civilizacije, on nije „neka jalova priča, već vredna aktivna sila, to nije intelektualno objašnjenje ili umetnička uobrazilja već pragmatična povelja primitivne vere i moralne mudrosti” (Malinovski, 1971: 93-94). Drugim rečima, Malinovski je uvideo da je za konstituisanje i opstanak društvene zajednice neophodno utemeljivanje morala u nečemu van svakodnevnog iskustva. A pomenuto gledište blisko je i Mirčetu Elijadeu (Mircea Eliade) kada za bitnu funkciju mita ističe „omogućavanje ulaska u Veliko vreme” (Elijade, 2020: 24) – kojim se radikalno prekida svetovno vreme ponavljanjem tipičnog scenarija. Kako objašnjava: „za arhajskog čoveka rad, zanati, rat i ljubav – sve su to bile misterije. Ponavljanje onoga što su bogovi i junaci doživeli (...) davalo je ljudskom postojanju sveti aspekt, upotpunjen svetom prirodom koja se pripisuje životu i Kosmsu” (Elijade, 2020: 27).⁴

Sa tim u vezi značajno je postojanje različitih vrsti govora i priča kojima su se urođenici koristili, jasno razlikujući zabavne priče

i legende od mita. Mit je za razliku od drugih priča za zajednicu imao neprikosnovenu i najvažniju funkciju, da prenese i ojača tradiciju utemeljujući je u natprirodnu iskonsku stvarnost (Malinovski, 1971: 126). Na istom je tragu i Lešek Kolakovski kada ističe da su „osnovi u kojima je ukorenjena mitska svest, kako u polaznoj varijanti, tako i u metafizičkim produžecima (...) činovi afirmacije vrednosti” (Kolakovski, 1989: 18). A kako Milan Matić napominje: „u slojevitoj strukturi političke kulture i kulture uopšte mitovi su osnovna podloga” (Matić, 1998: 103).

U tom smislu političke mitove treba posmatrati kao podvrstu opšte određenih mitova koji za svoju funkciju imaju stvaranje, održavanje i promene poretka u ljudskoj zajednici. Politički mitovi teže da se uspostave kao osnova vrednovanja i uverenja ljudi o društvenom poretku i političkim odnosima u njemu, bilo da se oni opravdavaju ili osporavaju.

Izdvajanjem *logosa* iz *mithhosa* trajno je izgubljeno jedinstvo čoveka sa svetom prirode, koje kultura kao čovekova „druga priroda” nije uspeła da nadoknadi. Otuđenost je dobila svoj začetak već primarnim uspostavljanjima društvenih institucija koje su tvorile posebnosti u odnosu na totalitet, nameravajući da te posebnosti prikažu kao opštosti. Zato politički „mitovi koji nastaju i razvijaju se u kla-

3 Dakle, mit ne predstavlja nešto drugo i u tome se ogleda njegova izvornost. Što je ujedno i odgovor na brojne alegorijske i ehumerističke pokušaje tumačenja mitova koji su dugo predstavljali dominantna gledišta u tumačenju mitova. Prema prvima, nejasnost, dvosmislenost i neverovatnost mitova uzrokovana je prenesenim značenjem, skrivenom mudrošću koju su u njih usadili njihovi tvorci. Prema drugima, mitovi predstavljaju istinite priče kojima su prenosioci dodavali dodatne, često preterane sadržaje, te su oni vremenom dosegli neverovatne dimenzije. Shodno tome, mitovi su smatrani ezoteričnom filozofijom kod alegorijskih, a iskrivljenom istorijom kod ehumerističkih perspektiva. Već je na prvi pogled jasno da su oba pokušaja krajnje arbitrarnog karaktera, pa su se interpretatori ovakvih „izgubljenih znanja ili događaja” uglavnom pre vodili sopstvenim predubedenjima ili interesima nego što su zaista mogli da zadrđu u pretpostavljenu „skrivenu istinu” (Tjudor, 2002: 231-233).

4 Prema tome sekularizacijom prakse, a posebno domenom svakodnevnog, otuđenog rada, dešava se istinski „pad u vreme”. Ovaj aspekt ostaje posebno aktuelan u egzistencijalnoj situaciji „bačenosti u vreme” od Novog veka do savremenosti, nastaloj upravo usled zahteva za racionalizacijom religijskog života Evrope – najpre reformacijom Crkve (od Lutera (Luther) na dalje), preko nemačkog idealizma koji boga posmatra u čisto pojmovnom smislu (pre svega u logički grandioznim delima Šelinga (Schelling) i Hegela (Hegel)), pa sve do prebacivanja i tog minimuma apsolutne nesupstancijalnosti na čoveka kao jedinog aktivnog subjekta u kosmosu, koji je boga tek uobrazio po svojoj slici (kod Fojerbaha (Feuerbach)).

snim i antagonističkim društvima, a posebno savremeni politički mitovi nemaju ista ishodišta i smisao kao davnašnje mitološke povele prvobitnih zajednica” (Matić, 1998: 104).

Za razliku od arhajske situacije kada se mit nije pojmiio nego samo doživljavao, u savremenoj situaciji politički mitovi aktivaciju „mitske svesti“ teže da uspostave pretežno posrednim putem. Kako Kasirer primećuje, kod savremenih mitova reči se ne koriste u deskriptivnom, logičkom i semantičkom smislu, već se „upotrebljavaju kao magijske reči određene da izazovu izvesne utiske i pokrenu izvesne emocije” (Kasirer, 1972b: 276). Ovako opisana snaga mitskog govora izazivala je užas među nosiocima prosvetiteljskoga duha, čiji je i Kasirer izraziti predstavnik.⁵

Treba napomenuti da je Ernest Kasirer do izrazito negativnih stavova o ulogama mitova u savremenom političkom životu došao pod snažnim utiskom užasa Drugog svetskog rata i holokausta, do kojih je, prema njegovom mišljenju, u velikoj meri došlo zbog „regresije” u mitsku svest. Ova regresija značila je gubitak lične odgovornosti, a samim tim i ljudske slobode, koju je Kasirer, kao naslednik Kantove tradicije, posmatrao u etičkom imperativu lične autonomije.

Ipak, i ako bismo hipotetički uvažili primedbu istoga autora da moderni mitovi mogu poreklom biti „veštački proizvodi koje su stvorile veoma vešte i lukave zanatlije” (Kasirer, 1972b: 69), to ne otklanja činjenicu da se i savremeni politički mitovi takođe zasnivaju na nezadovoljenoj potrebi za smislom i artikulacijom vrednosnih orijentacija baš kao i oni u primitivnim društvima. Odnosno da

odgovaraju stvarnim ili umišljenim, izmanipulisanim potrebama određenih društvenih grupa.⁶ Zapravo, mitovi se mogu nazivati mitovima tek kada postanu prihvaćeni od strane zajednice koja njima artikuliše svoje vrednosti i usmerava moral, uključujući i političku podršku. Zbog toga se, čak i kada su „veštački pokrenute”, efikasne mitske predstave uglavnom sklupaju iz onih elemenata koji već postoje u kulturnoj cirkulaciji.⁷

Mitske evokacije prošlosti (naročito na osnovu elemenata osnivačkih mitova političkih zajednica) ili proricanje budućnosti zapravo služe da bi se „pokrenula osećanja i motivacije kolektivnih akcija”, te se može zaključiti da su političkim mitovima subjekti zapravo kolektiviteti, kojima se mitovi upućuju kao posebna vrsta istine: „ne kao istina u logičko racionalnom smislu, već kao istina koja odgovara kolektivnim željama, nadama i strahovanjima, kao naročita vrsta psihološke ili emotivne istine” (Matić, 1998: 106).

Zenit savremenog političkog mita nije gnoseološki, već aksiološki i praktični. U pitanjima mitske svesti postoji procep između datosti proživljenog iskustva i činjenica sagledanih sa kritičke distance, jer „samo oni koji mit doživljavaju u žaru svoje vere, uzletom svoga srca i snagom svojih osećanja, mogu biti kadri da izraze njegovu duboku suštinu”. Što dovodi do toga da mit izmiče zakonitostima objektivnosti – i stvara epistemološki paradoks: „njega ne vredi gledati sa strane, već ga je potrebno doživeti, a ako se istinski doživi mi prestajemo biti objektivni” (Žirarde 2000: 25)! Mit ne može biti jednostavno „tačan” ili „pogrešan”, zato što cilja na

5 Savremeni politički mit „osmišljava samo onoliko koliko je nužno da bi pokrenuo delovanje”, njegovo ponudeno „saznanje”, dalja i logička argumentacija o razlozima, odnosno smislu delovanja „u mitu je samo izgovor” (Slavujević, 1986: 49).

6 Za više o elementima kulture i tradicije koji su iskorišćeni u izgradnji mita o arijevske rasi kao okosnici nacističkog pogleda na svet i nacističke propagande, kao i o utemeljenosti njegovog sadržaja u potrebama društvenih grupa i pojedinaca videti: Atlagić, 2012: 85-102.

7 Kako Matić napominje, „u istoriji aktiviranje mitskih obrazaca u kulturnoj i mentalnoj strukturi nikada

to da, takoreći, zasnuje svoju sopstvenu istinu. Posledično, savremeni politički mit ne teži samo da bude proročanstvo, već „samoispunjavajuće proročanstvo”⁸ (Bottici, 2009: 366).

Značajna teorijska afirmacija u posmatranju savremenog političkog mita kao društvenopokretačke snage pronalazi se i u koncepciji, po svemu netipičnog, francuskog teoretičara Žorža Sorela (Georges Sorel). Sorel, mada nominalno postavljen u krug marksističkih mislilaca, marksizam, za razliku od tadašnjih ortodoksa, nije doživljavao kao istinu u naučnom i objektivnom smislu, već kao sredstvo -istinu u pragmatičnom smislu. Ono sredstvo koje može efikasno doprineti ostvarenju najviših vrednosti čovečanstva u epohalnoj situaciji u kojoj je živeo. Sorel odbacuje epistemološki racionalizam i veru u progres, a naglašava neizbežnost uvažavanja tradicije, intuicije i spontanosti. Po njemu, cilj promene nije da donese lagodan život, već da vrati dostojanstvo koje će voditi uspostavljanju kulta rada i proizvodnje. Njegova radikalno antipozitivistička i antiracionalistička postavka odbacuje bilo kakav kompromis sa tadašnjim društvom, već proleterijatu, aktivnom subjektu istorije, kao jedini dobar put određuje radikalno izdvajanje i stvaranje sopstvenog duha, ukorenjenog u mitu o „budoćoj katastrofi”. Sorel je na utopije gledao sa prezrenjem, kao na intelektualne pokušaje izmaštavanja savršenog društva na premisama sasvim apstraktno zamišljenih pojedinaca i njihovih potreba, koje ostaju u domenu salonskih rasprava i nadmudrivanja,

bez ikakve mogućnosti da se zaista ostvare u svojoj punoći. Dok bi se praktični pokušaji implementacije utopija uvek završavali u politikanskoj borbi za vlast i teror. Mit, sasvim suprotno, treba da ponudi otvorenu i nedovršenu sliku radikalno drugačije situacije, sa kojim se možemo suočiti tek kada se ta situacija i ostvari, ali bez želje da se vlast preuzme, već da se trajno ukine. Zbog toga je Sorel bio strogo protiv bilo kakvoj reformi, bilo kakvom interesnom pregovaranju – u „trgovačkom” duhu – koje korumpira proleterijat sitnim ustupcima; već je govorio kako se političkom mitu o generalnom štrajku čovek mora prepustiti u totalitetu (Sorel, 1980).

Prema mišljenju Elila (Ellul, 1965: 31), mit podrazumeva ispunjavajuću, aktivnu sliku poželjnih ishoda, koji gube svoju materijalnu i praktičnu formu i postaju snažno obojena, nadahnjujuća i sveobuhvatna vizija koja uspeva da isključi iz svesti sve što joj ne korespondira. Ta slika poželjnih ishoda ujedno je i poziv ka totalizaciji, koji uspeva „da makar i prividno ukine mnoštvo suprotstavljenih posebnih, da koncentriše celokupnu intencijalnost u jednom pravcu” (Slavujević 1986: 32).

Kako Fridrih (Friedrich, 1963: 94) efektno zaključuje: „ograničenom ljudskom duhu neophodan je mit za svrhe ovladavanja situacijama, ako bi sve trebalo raditi na racionalan način, ništa se ne bi moglo uraditi, a najmanje od toga u politici”! Zato se može reći da savremeni politički mitovi svoju ontološku zasnovanost pronalaze u kolektivnoj volji, u kojoj postaju „vrednosna, iracionalno zasnovana

ne započinje od početka niti se odigrava na pustom i potpuno jalovom tlu, već pojačavanjem onih elementa kulture i tradicije koji već postoje u duhovnoj baštini naroda” (Matić, 1998: 106).

8 Pojam „samoispunjavajuće proročanstvo” (*self-fulfilling prophesy*), kreacija je jednog od glavnih predstavnika funkcionalizma u sociološkoj nauci Roberta Mertona (Robert Merton). U svome kapitalnom delu Društvena teorija i društvena struktura (*Social theory and social structure*) iz 1949. godine, pod pomenutim pojmom odredio je mogućnost (neosnovanog) verovanja u buduće ishode da izvrše uticaj u svom determinisanju (Merton, 1968). Primer koji se može navesti jeste uticaj nepoverenja u finansijski sistem, na ponašanje koje dovodi do urušavanja samog sistema, ili uticaj predrasuda o nekoj socijalnoj grupi koje dovode do pozitivnog ili negativnog ponašanja prema njenim članovima, a što posledično rezultira „potvrđivanjem” predrasude usled reakcije na takvo ponašanje.

osnovna kolektivna predstava o željenom društvenom stanju (promeni) koja prožima svojim opredeljenjem celokupnu sferu idejnog i snagom svoje intencionalnosti gotovo neposredno prelazi u političko delovanje u cilju svoje realizacije u društvenom životu” (Slavujević, 1986: 30).

MIT I IDEOLOGIJA

Ideologija je specifično novovekovna pojava. Njeno postojanje „pretpostavlja jednu određenu društveno-istorijsku situaciju u kojoj je uzdrman temelj čitave dosadašnje društvene organizacije, u kojoj je sfera društvene svesti podlegla radikalnoj promeni, u kojoj je čovek zapao u najstrašnji sukob sa samim sobom” (Đurić, 2023: 176).

Kao što smo do sada istakli, osnovna kontradikcija sa kojom se savremeni čovek suočava jeste imperativ racionalnog opravdavanja suštinski iracionalnih osnova svoje prakse. Usled snažne sekularizacije života, prosvetiteljstvo je na mesto nekadašnjih religioznih dogmi postavilo „laički misticismizam, ili sakralizovani pozitivizam (...) kult Prava, Pravde, Slobode i Solidarnosti, veličanja Domovine, vere u Napredak i širenje novog morala, zasnovanog na Razumu” (Žirarde, 2000: 217). Čoveku savremene situacije pribežište nudi ideologija – „sistem racionalizacija oko nekih fundamentalno vrednosno zasnovanih, kolektivnih predstava” (Slavujević, 1986: 34).

Dakle, iako politički mit ostaje uporište i polazište svake ideologije, ideologija se samo negativno može dovesti u vezu sa mitom, ako imamo u vidu da ona preokreće i izvitoperuje prvobitnu nameru mita, pošto „na neautentičan način ponavlja mitski pristup stvarnosti” (Đurić, 2023: 178). Dok su mitovi zatvoreni i neprikosnoveni, time što svoj autoritet izvode

iz osveštane tradicije prošlog i vanvremenskog porekla i postojanja, dotle je ideologija navodno otvorena za kritičke argumentacije i konfrontacije sa drugim i suprotnim ideološkim sistemima (Matić, 1998: 50). Ideologije su uvek u množini, danas ih ima mnogo koje govore sasvim različitim jezicima i osporavaju jedna drugoj sve, čak i pravo na postojanje (Đurić, 2023: 182).

Sama veza između konkretne mitske predstave i ideološke racionalizacije nikako nije ni nužna ni večna, pa smo svedoci da se u savremenom svetu „iste mitske strukture mogu naći u pozadini politički najraznolikijih, pa i sasvim protivurečnih ideoloških sistema” (Žirarde, 2000: 24).

Na epistemološkom planu ideologiju možemo odrediti kao „partikularizaciju celokupne sazajne perspektive, nesposobnost da se sagleda totalitet” (Manhajm, 1968: 49). Ideološki uslovljeno mišljenje nalazi svoj izraz ne samo u nizu konkretnih tvrdnji, već i u osnovnoj kategorijalnoj aparaturi, u celokupnom načinu, strukturi i sadržaju mišljenja određenog društva, odnosno društvenih posebnosti. Ideologija, zapravo, svoje postojanje zasniva na težnji da opravda (ali ne i da istinski dijalektički prevlada) realne i zamišljene posebnosti, koje su često u protivurečnom odnosu. Dakle, ona nije okrenuta prema istini, već se nalazi u službi životne prakse, nastavku organizovanog i usmerenog funkcionisanja masovnog društva, u kojem je „bog mrtav” (Niče).⁹

Slavujević ističe da „razdvajanje društvenog bića ima svoj ekstremni izraz u savremenim društvima i savremenim ideologijama koje pokušavaju da prikažu deo i parcijalni interes, za celinu i opšti interes” (1986: 22-23). Pošto se u savremenosti klasa nosilaca društvene reprodukcije podudara sa klasom

9 Ne misli se isključivo na opadanje verovanja u religijske organizacije i dogme, već na opšti gubitak mogućnosti utemeljivanja vrednosti u vanvremenskoj, apsolutnoj dimenziji.

duhovne reprodukcije, vladajuća ideologija teži da utemelje poredak kao prirodan, kao, ako ne najbolji za sve, onda svakako naj-funktionalniji, najefikasniji koji je trenutno objektivno moguć. Ideologija legitimira moć prikrivajući stvarne protivurečnosti, posebno u oblastima podele rada, raspodele dobiti i nasleđivanja. Ona takođe teži da omeđi polje ne samo mogućih rasprava na temu društvenih odnosa, već i samu mogućnost imaginacije i kritičkog sagledavanja stvarnosti van zadatog okvira, čime se na nivou svakodnevnice u fokusu pažnje održavaju periferne teme bez ulaska u sam smisao delovanja i odražavanja tog delovanja na društvenu dinamiku. Politički mit i njegova racionalizacija je samim tim, u pomenutom kontekstu, značajno sredstvo održavanja onoga što se u teoriji često pojmi kao „kulturalna hegemonija” u koncepciji koju je uobličio Antonio Gramsci (Antonio Gramsci). Ipak, važno je naglasiti da „hegemonija nije simplistički shvaćena manipulacija, već čitava struktura očekivanja i praksi. Ona je poredak koji se dijalektički samoobnavlja međusobnim delovanjima vrednosti koje uzrokuju prakse i praksi koje potvrđuju vrednosti. Tako hegemonija konstituiše osećaj za realnost za većinu ljudi u društvu, pa se može reći da je hegemonija rezultat nesvesnih prihvatanja odnosa kao zdravorazumskih” (Otović Višnjic, 2020: 722).

Osvrćući se na funkcionisanje masovnog tehnološkog društva Altiser (Louis Althusser) nadograđuje Gramšijevu koncepciju napomenom da nijedna vladajuća klasa ne može zadržati državnu moć tokom dužeg perioda vremena, a da ne ostvaruje hegemoniju nad državnim ideološkim aparatima i putem njih (Altiser, 2015: 31). Ideologija se utemeljuje postojanjem kontinuiranih društvenih praksi koje su u krajnjoj instanci oblikovane ideološkim aparatima. Kako Altiser

ističe: „praksa ne postoji osim u ideologiji i putem nje”, a pošto prakse ne postoje bez subjekata, onda ni „ideologija ne postoji osim putem subjekata i za subjekte” (Altiser, 2015: 58). Tako se sam subjektivitet pojedincima utiskuje ideološki zasnovanom funkcijom u reprodukciji radne snage, te pojedinac biva prozvan, odnosno „interpeliran”, da prihvati jasno određene uloge u društvu, prihvatajući racionalizaciju kojom se opravdava iracionalna suština održavanja takvog otuđenog političkog poretka.

Markuze (Marcuse, 1968: 179) naglašava da se u razvijenom industrijskom društvu mesto mistifikacije menja jer ideologija biva inkorporisana u proces proizvodnje, pod parolom tehničke efikasnosti i merljivih rezultata, pa zato upravo „racionalno, više nego iracionalno postaje najefikasnije oruđe mistifikacije”! Nauka je (poput rada i potrošnje) takođe pretvorena u fetiš, u službi ideologije tehnokratskog napretka. „Ideologija nije samo nužno upućena na nauku (utoliko što je došla na svet tek u doba kada je *logos* zadobio potpunu prevlast), nego što ona često koketuje sa naukom, što rado polaže pravo na naučnost, što samu sebe čak upadljivo često reklamira kao jedinu pravu, jedinu stvarnu nauku” (Đurić, 2023: 179). Kako Kolakovski ispravno zaključuje: „Izrođavanje mita bio je njegov preobražaj u doktrinu, to jest tvorevinu koja zahteva i traži dokaz. Forma u kojoj se organizuje degeneracija vere jeste pokušaj ugledanja na nauku” (Kolakovski, 1989: 15).

ZAKLJUČAK

Namera ovog teksta bila je da dokaže fundamentalnost iracionalnog u uspostavljanju i funkcionisanju svih vrsta političkih zajednica. Shodno tome, u prvom delu teksta uspostavili smo argumentaciju o poreklu i karakteristikama izvorne mitske svesti pre

odvajanja *logosa* iz nje. Izneli smo argumentovani stav da se mitovima ne može suditi na osnovu principa *razloga*, jer je odbijanje da se pozove na neki drugi razlog sem nje same suština utemeljenja mitova u apsolutnoj, a ne relativnoj istini. Sa tim u vezi, mitska istina doživljava se vanvremenski, te joj ništa ne može prethoditi u istorijskom smislu, niti je promenljiva.

U drugom delu uporedili smo karakteristike mitske svesti u vremenu pojmovne posrednosti, objašnjavajući da mitska svest nije prolazna karakteristika primitivnih ljudskih zajednica, već fundamentalni kamen svake kulture. Takođe, izneli smo i gledište da je ontološka utemeljenost mitova u istim neprolaznim potrebama čoveka za lociranjem najviših vrednosti u vanvremenskoj dimenziji, kako bi se ostvario smisao u prolaznom, vremenski određenom i omeđenom životu.

Pored toga, ontološki se mitske predstave mogu zasnovati na kolektivnoj volji. Upravo u ovoj karakteristici mitova leži njihov eksplozivni potencijal, kako u održavanju zajednice, kada je delovanje mitova često neprimetno, tako i u momentima velikih kriza i društvenih slomova, a kada se iz raskošne snage mitova crpi smisao i pobuđuju nadanja. Jedna od koncepcija koja mitu daje neizostavnu ulogu u podsticanju na angažman i ličnu žrtvu u cilju radikalne društvene promene jeste i pomenuto gledište Žorža Sorela, koje afirmiše svojevrsnu propagandu podvigom u nasilnom prevratu.

Na kraju smo se mitskom svešću bavili na osnovu iskripljene, ali praktično veoma moćne racionalizacije vrednosti i volje u obliku savremenih ideologija, koje obezbeđuju društvenu reprodukciju kroz složene strukture kulturne hegemonije i interpelacije. Izneto je i upozorenje da se odnos naizgled sasvim obrnuo – duh prosvetiteljstva, koji od nastanka (pogrešno) mitove pokušava da „razbije”

logosom, u savremenom masovnom društvu sve krupnijim koracima mistifikuje tehniku racionalnost, koja postaje mera za ocenu i procenu dobrog i lošeg, smisla i besmisla.

Šta nam budućnost donosi kada je u pitanju snaga mitskog u svesti i životu političkih zajednica ostaje da se vidi, ali je teško ne primetiti veliku krizu u koju je prethodnih godina, posle decenija ekspanzivnog bujanja, ušla ideologija liberalne globalizacije. Ideologija globalizma predstavljala je poslednji poznati stepen u razvoju duha prosvetćenosti, koji je koristeći tehniku i trgovinu kao svoja glavna oružja ostvario tako jaku ekspanzivnu hegemoniju zapadnog materijalističkog i racionalističkog („prosvetćenog”) pogleda na svet da je pobjeda već uveliko bila proglašena. Ipak, kako nam se čini, sve je izglednije da se i ovoga puta sa „slavljem” prenatglo.

REFERENCE

- Altiser, L. (2015). Ideologija i državni ideološki aparati. Loznica: Karpos.
- Atlagić, S. (2012). Nacistička propaganda. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Otović Višnjic, F. (2020). Terorizam kao vid političkog komuniciranja: upotreba propagande nasilnom akcijom u borbi oko hegemonije. *Međunarodni problemi*, 72(4): 709-732.
- Bart, R. (1971). Književnost, Mitologija, Semiologija. Beograd: Nolit.
- Bodrijar, Ž. (1991). Simulakrumi i simulacija. Novi Sad: Svetovi.
- Bottici, C. (2009). Philosophies of Political Myth, a Comparative Look Backwards: Cassirer, Sorel and Spinoza. *European Journal of*

- Political Theory, 8(3): 365-382.
- Čapo E. (2008). Teorije mitologije. Beograd: Clio.
- Dorđević, J. (2009). Postkultura. Beograd: Clio.
- Đurić, M. (2023). Mit, nauka, ideologija: nacrt filozofije kulture. Beograd: ITV Centar plus.
- Elijade, M. (2020). Mitovi, snovi i misterije. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Ellul, J. (1965). Propaganda: The Formation of Men's Attitudes, New York: Vintage books.
- Friedrich C. J. (1963), Man and His Government. New York: McGraw-Hill.
- Horkheimer M. i Adorno T. W. (1989). Dija-
lektika prosvjetiteljstva. Sarajevo: Veselin
Masleša – Svjetlost.
- Kasirer, E. (1972a). Jezik i mit. Novi Sad: Tri-
bina mladih.
- Kasirer, E. (1972b). Mit o državi. Beograd:
Nolit, Symposion.
- Kolakovski, L. (1989). Prisutnost mita. Beo-
grad: Rad.
- Malinovski, B. (1971). Magija, nauka i religija.
Beograd: Prosveta.
- Manhajm K. (1963). Ideologija i utopija. Beo-
grad: Nolit.
- Manhajm K. (1968). Ideologija i utopija. Beo-
grad: Nolit.
- Marcuse H. (1968). Čovjek jedne dimenzije.
Sarajevo: Veselin Masleša.
- Matić, M. (1998). Mit i politika: rasprava o
osnovama političke kulture. Beograd: Fakul-
tet političkih nauka – Čigoja štampa.
- Merton. R. K. (1968). Social theory and social
structure. New York: The Free press
- Slavujević, Z. (1986). Savremeni politički mit.
Beograd: Radnička štampa.
- Sorel G. (1980). Revolucija i nasilje. Zagreb:
Globus.
- Tjudor, H. (2002). Politički mit. U Č. Čupić
(ur.), Politička antropologija (str. 225-255).
Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja
štampa.
- Žirarde, R. (2000). Politički mitovi i mitologi-
je. Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Plato.

THE POWER OF THE IRRATIONAL IN POLITICS: MYTH AS A VALUE AND MOTIVATIONAL BASIS OF IDEOLOGY

Key words

*myths; political culture;
political myth; ideology*

Author

*Filip Otović Višnjić is a
research associate at the
Faculty of Political Sciences
of the University of Belgrade*

Correspondence

filip.otovicvisnjic@fpn.bg.ac.rs

Field

Political science

Summary

The text asserts the thesis that myths determine not only the foundational values of political culture and communication but also the entire cognitive perspective and its boundaries. Moreover, myths have an undisputed function in affirming political will, both in accepting the way society is organized and in radically opposing certain aspects or the totality of it. Therefore, myths, as an irrational, axiological, and motivational foundation, represent an endless source for all forms of political persuasion. They constitute the core of modern ideological systems, which rationalize myths for the reproduction of social practice. The first part of the work offers a general critique of the essential demand of Enlightenment rationalism for 'liberation' from a mythical experience of existence. The second part presents arguments for why political myth as a phenomenon persists in modern times. The third part explains the reasons for the emergence and mechanisms of functioning of ideologies as responses to the crisis of meaning in mass, technologically structured societies.

DOI

10.5937/politeia0-48861

Paper received on

11.09.2023

Paper accepted for publishing on

28.10.2023